

ИНСТИТУТ ПО БАЛКАНИСТИКА С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ
„ПРОФ. А. ФОЛ“

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БИСЕР ПЕТРОВ ПЕТРОВ

**БЪЛГАРИЯ И НОВОТО СЛАВЯНСКО
ДВИЖЕНИЕ (1941-1948)**

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНАТА СТЕПЕН „ДОКТОР НА
ИСТОРИЧЕСКИТЕ НАУКИ“

Професионално направление: 2.2. История и археология

СОФИЯ

2019

Дисертационният труд е обсъден и насочен към процедура по придобиване на научната степен „доктор на историческите науки“ на разширено заседание на Секция „Модерни Балкани“ в ИБЦТ на 5 март 2019 г.

Научно жури:

Вътрешни членове:

1. чл. кор. проф. д.и.н. Александър Костов
2. проф. д.и.н. Светлозар Елдъров
3. доцент д-р Зорка Първанова

Резервен член: доц. д-р Марияна Стамова

Външни членове:

проф. д.и.н. Людмил Спасов

проф. д.и.н. Любомир Огнянов

проф. д-р Искра Баева

доцент д-р Петя Димитрова

Резервен член: доцент д-р Теодоричка Готовска-Хенце

Трудът е с общ обем 358 страници и се състои от предговор, увод, три глави с по четири параграфа, заключение и списък на използваните източници.

Материалите по процедурата са на разположение на интересуващите се в канцеларията на ИБЦТ – София, ул. Московска 45.

Автор: *Бисер Петров Петров*

Заглавие: *България и новото славянско движение (1941-1948)*

Обща постановка на проучването

По време на Втората световна война в Съветския съюз по директивен начин е учреден международният Всеславянски комитет, натоварен със задачата да разпространява антигерманска пропаганда сред славянските народи. Комитетът, в чисто организационен план, представлява на практика първият централизиран орган в цялата история на славянството, развиващ активна и целенасочена дейност по неговото сплотяване. По същото това време славянското движение в България, поради настъпилите обективни обстоятелства в страната и в Европа, се намира в състояние на пълен упадък и дълбока летаргия. След края на войната обаче България бързо се отърсва от миналото си на германски сателит и успява да се превърне в една от най-дейните и ревностни държави участнички в направляваното от Москва общославянско движение.

Именно мястото на България в това ново славянско движение, от неговото основаване до самия му край, представлява основният обект на изследване в представения дисертационен труд. Подбудите за неговото разработване идват не от актуалността му, а напротив, от забравата и чисто академичната занемареност, в които темата за славянската солидарност по време и след Втората световна война е изпаднала. От друга страна подценяването ѝ, смятана вероятно от мнозина за изчерпана и непрестижна, осигури широкия и благодатен изследователски хоризонт. При това следва да се има предвид, че в случая не става дума за обикновено надграждане, компилация, или нов прочит на написаното до този момент, а за оригинален и пълноценен научен продукт.

Трудно би могло да се намери обяснение за отсъствието на академичен интерес в България – както преди, така и след 1989 г. - към мястото и ролята на страната в това движение. Стойностните публикации в българската историопис се броят на пръсти, а сериозно монографично изследване и досега не е видяло бял свят. Широко прокламираната и активно провеждана славянска политика в първите години от управлението на Отечествения фронт е потънала в дълбока забрава и е позната на малцина посветени специалисти. Нейните проявления във вътрешно и външнополитически план остават встрани при разглеждането на въпроси от следвоенното развитие на България.

Разбира се, при написването на труда са ползвани и изследвания, третиращи различни страни от развитието на България около и след 1944 г. с по-опосредствено, но незаобиколимо отношение към темата му. Значително място е отделено на българо-съветските и българо-югославските отношения, които в този период са в пряка корелация с политическата употребата на славянската идея. При тях историографските натрупвания са значителни и интересуващите ни проблеми са получили разяснение в ползваните монографични издания.

Използваният документален масив е извлечен от българските архивохранилища – Централния държавен архив и Държавния архив – София. Основното място от изнамерената и въведена в научно обръщение документация се заема от тази на Славянския комитет в България. За съжаление, поради лошо воденото деловодство и честите местения, някои документи от най-ранния му период, включително и учредителните, липсват. Това обстоятелство безспорно затруднява реконструирането на началната му дейност, която е от ключово значение за проясняване на обстановката около възстановеното в края на 1944 г. българското славянско движение и интегрирането му в общославянското. Привлечени са и други архивни източници от по-

различен характер, които компенсират до голяма степен този дефицит. Това са преди всичко документи на отделните славянски дружества и на ръководните органи на БРП(к), разширяващи представата за провежданата в онези години славянска политика.

Освен непубликувани архивни документи, при работата върху изследването са ползвани български и руски документални сборници, съдържащи в преобладаващата си част сведения от политически характер, но в една или друга степен в пряка връзка със засегнатите въпроси. Не е пренебрегнат като важен източник и тогавашният периодичен печат, предимно официозният, на чиито страници славянската тематика е широко застъпена.

Именно липсата на всеобхватно научно изследване в българската историография по темата за мястото на страната в славянското движение по време и след Втората война даде подтика за написването на настоящия дисертационен труд и закономерно предопредели амбициозната му цел – да запълни тази озадачаваща историографска празнина. По този начин той е натоварен с високите претенции да носи напълно приносен характер, бидейки първото емпирично-концептуално изследване в тази област.

Хронологическият обхват на труда е естествено предпоставен. Долната му граница е фиксирана от появата на новото славянско движение през 1941 г., а горната от неговия неочакван, но логичен край в средата на 1948 г. Водещият принцип при неговото написване е този на историчността, което означава, че темата не е разработена в абстрактно-теоретичен план, а е поставена за разглеждане в изцяло реална историческа среда. Тази среда не е дадена в стерилен и застинал вид, а е осветлена в цялото ѝ многообразие и взаимни обвързаности, по такъв начин че да се получи една по-широка, но изчистена картина на излаганите събития и процеси. В този смисъл авторът е задължен да се

пребори с многобройните изкушения от залитане в изясняване на странични подробности, което в крайна сметка би разцентрирало и разляло текста. Той е принуден да се придържа стриктно към темата, без да се отклонява от зададената посока на научното си търсене. Поради тази причина, с цел поддържане компактността и стегнатостта на изложението, много от разяснителните уточнения и препратки са дадени под линия.

Необходимо е да се каже още, че повествованието върви по две взаимно преплитачи се линии – първата разкрива задаваната от Москва нова славянска политика, а втората разглежда прилагането ѝ от страна на българските ѝ експоненти. Често пъти в текста, в зависимост от конкретния развой на нещата, едната получава приоритетно отношение за сметка на другата. На практика темата за възприетата славянска политика към и във България се явява един вид подтема на по-голямата такава за взаимоотношенията между ръководствата на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики) и Българската работническа партия (комунисти). В целия текст се проследява именно тази зависимост – отначало на чисто партийно равнище, а впоследствие поради характера на установените режими, и на партийно-държавно. В този смисъл водената от отечественофронтowska България славянска политика е разгледана изцяло в контекста на тогавашните ѝ вътрешни и външнополитически проблеми, решаването на които се оказва пряка функция от това неравностойно партньорство.

Възприетият подход при разгръщането и подредбата на изложението е хронологическият. Употребата му се налага от последователността и синхронността на събитията, изискващи разглеждането им да става в конкретен времеви диапазон. Проблемният подход в случая не върши работа, защото би бил в разрез с линейно-постъпателната динамика на интересуващите ни процеси и би довел до статичност и разкъсване на

естествените причинно-следствени връзки. Въпреки това на някои от най-знаковите събития и тенденции е отделено допълнително внимание и те са разгледани по-обстойно. Самият текст е разгърнат в класическа структура, състояща се от предговор, увод, три глави с по четири параграфа и заключение, по такъв начин че да обхване най-добре темата и постави сполучливо акцентите в нея.

Следва да се направи и много същественото уточнение, че в изследването става дума изключително и само за **политическата употреба** на идеята за славянско единство. Всякакви други нейни вторични и странични проявления, каквито например се срещат в областта на културата и изкуството, заслужават отделно специализирано изясняване и затова остават извън обхвата на представения текст.

Като първи цялостен опит в една почти непроучена област, представеният труд, колкото и да е мащабен, не претендира за пълна изчерпателност. Оставаме все пак с плахата надежда, че той би могъл да даде донякъде стимул и на други изследователи от различни области на хуманитаристиката да превъзмогнат слабата заинтересованост към експлоатацията на славянската идея в България през 40-те години на миналия век.

Основни тенденции и изводи

В *Предговора* на дисертационния труд е обоснован изборът на темата, нейната значимост и обхват, изяснен е използваният подход на изследване. Представен е общ историографски обзор на наличната научна литература, без да се достига до нейното пълно изброяване. Споменати са работите, засягащи темата по най-непосредствен начин. Посочени са главните предизвикателства, пред които авторът е бил

изправен в хода на проучването и се дават необходимите пояснения и уточнения.

Уводът има характер на въвеждащо встъпление, маркиращо основните етапи в развитието на движението за славянско единство до началото на Втората световна война. Изброени са най-изявените му радетели, посочени неговите постижения и несполуки и са разкрити общите тенденции.

ГЛАВА ПЪРВА. *Кремълският славянски проект и мястото на България в него*

1. Крахът на традиционното българско славянофилство

В началото на Втората световна война славянското движение в България изпада в непреодолима организационна и идейна криза. Причините за това се крият не толкова в кончината на неговия всепризнат вдъхновител и двигател Стефан Бобчев, колкото в много по-мощни общоевропейски процеси. Към този момент идеята за славянска солидарност вече е лишена от самите си основи за съществуване, срутени под напора на отделните национални интереси, които не само че не се оказват хармонични, а дори в доста случаи силно антагонистични.

Тесният национален егоизъм взема връх над каквото и да било славянско единодействие - такова дори не се поставя на обсъждане и не влиза в плановете на отделните славянски държави. Напротив, някои от тях се възползват от откритите се пред тях възможности за реализация на националните си проекти. Това, че нацистката заплаха в Европа носи откровен антиславянски характер, не е в състояние да ги смуги и отклони от възприетото поведение. Оказва се, че всичките изречени

дотогава декларации и обещания за славянско братство са били само празни думи.

Българските славянофили, макар и да не особено щастливи от развоя на събитията, волю-неволю приемат логиката им. У тях конформизмът взема връх над чувството за обща принадлежност и те приемат мотивите на царя и правителството при решаването на българския национален въпрос. Дори германската агресия срещу Чехословакия, Полша и Югославия да буди у тях някакво чувство на съпричастност, те не му дават публичен израз. Славянофилите заставят плътно зад намерението на режима да обвърже страната с Германия и му предоставят подкрепата си. Всъщност, реално погледнато, ако се елиминира моралният фактор, някаква алтернативна линия на поведения в тази международна среда трудно би могла да бъде следвана. Противопоставянето на „националното обединение“, дошло в резултат от германската агресия на Балканите през пролетта на 1941 г., едва ли би намерило голям брой привърженици в българското общество.

В него обаче има силна лявоориентирана прослойка, ратуваща за сближение със СССР. Тя се състои не само от организирани комунисти, но и от доста пъстра група интелектуалци с некомунистички разбирания, които вземат за истина пропагандните „успехи“ на съветския режим. До самото германско нападение срещу СССР съветските симпатизанти не се сблъсква с дилема от рода на тази, пред която са изправени традиционните славянофили, просто защото Хитлерова Германия и Сталиновият Съветски съюз са здраво съюзени. На тях славянската идея не им е толкова близка и позната. Нещата обаче се обръщат драматично след 22 юни 1941.

2. Началото на новото славянско движение и българските комунисти

Германската агресия заварва съветското ръководство в процес на идеологическо превъоръжаване. Сухата класова и космополитна догматика е на път да се изчерпи откъм мобилизационен ресурс и затова на режима му е нужен нов вид сплотяващ населението популизъм. Като такъв започва да се налага възроденият за нов живот и изпитан във времето руски национализъм. В тази насока, лично с одобрението на Сталин, са реабилитирани царе и пълководци, допринесли за имперското величие на Русия. Това обаче не означава отказ от болшевишката класово-партийна реторика – тя просто се дообогатява и разширява с цел повишаване на ефективността ѝ. В същото време руският народ целенасочено се поставя пред останалите съветски народи като държавотворен и титулен, а неговата история в селектиран и удобен вид се извежда като пример за гордост и подражание. Определено би могло да се твърди, че тези налагани отгоре мотиви в предвоенната пропаганда не са само за домашна консумация, но са призвани да подплатят идеологически и целите на съветската външна политика. При положение, че старите имперски проявления са извадени отново на бял свят, то въпрос на време е да бъдат възкресени и вървящите заедно с тях панславистки такива. Към този момент обаче, заради дружбата с нацистка Германия, те се държат до известна степен потиснати, макар че плановете за вкарването им във външнополитическа употреба при удобен случай не липсват. В някои от тях присъства и България, разглеждана като традиционно русофилска страна, склонна при определени обстоятелства да се подаде на съветски натиск.

Задействането с пълна сила на славянския фактор от кремълския режим отпочва веднага след 22 юни. В пропагандно-агитационното му разработване и обезпечаване основната роля е отредена на новоучреденото Совинформбюро. Войната, сполетяла страната на

съветите, се представя пред населението като национална, а не класова, което осигурява простор за пълното разгръщане на руския национализъм и подчинената нему славянска идея. Предвоенните прегрешения към славянския свят, извършени в угода на Хитлер, са подминати мълчешком в името на общата борба срещу него. Пропагандният апарат веднага привлича за целите си контингента от намиращи се в страната комунисти политемигранти от славянските държави, едни от най-многочислените и дисциплинираните от които са българските. Непосредствен израз на новия славянски курс се явява свиканият през август в Москва Всеславянски радиомитинг. На него ораторите от съветска страна се чувстват задължени да акцентират в изказванията си върху равноправието на славянските народи и отказа от стария панславизъм. Впоследствие ще бъдат проведени още три подобни форума, всеки следващ по-внушителен от предишния, в които този акцент все повече избледнява.

3. Московският Всеславянски комитет и пропагандата му за чужбина

Набраната от първия радиомитинг инерция се материализира в учредяването в края на 1941 г. на постоянен организационен център за пропаганда сред славянските народи в рамките на Совинформбюро – Всеславянски комитет. Към дейността му е привлечен апаратът на Коминтерна и лично генералният му секретар Георги Димитров. Идеята за славянско единодействие срещу окупаторите се съчетава с изпращаните от Москва инструкции до местните комунистически партии за изграждане на широки народноосвободителни фронтове, в които класовите задачи са свалени от дневен ред за сметка на освободителните и общодемократичните.

Ревитализираното от Кремъл славянофилство не е спонтанно идващо от славянските маси инициатива, а обмислен политически проект, призван да облекчи непосилните усилия на Съветския съюз в борбата му със смъртния враг. Болшевишкият режим си дава ясна сметка, че поражението във войната неизбежно ще доведе и до неговия физически край. Ярък пример за стремежа му да излезе с един по-очовечен образ вътре и вън от страната е промененото му отношение към Руската православна църква. Изобщо в тези критични моменти, когато се решава съдбата на страната, Сталин и обкръжението му са готови, в името на собственото си оцеляване, да прибегнат до немислими при други обстоятелства отстъпки от класовия догматизъм. Едно друго сензационно решение в същата тази посока е това за разтурянето през пролетта на 1943 г. на „щабна на световната революция“ – Коминтерна.

Отначало нужната за консолидация на славянските народи агитация се състои от приблизително равни части национализъм и интернационализъм. Постепенно с времето, конкретно от преломната за хода на войната 1943 г. натам, балансът започва да се накланя еднозначно в полза на руския национализъм. Руският народ вече се представя като най-големия брат в славянското семейство и нещата определено придобиват отгъняците на стария, уж отречен имперски панславизъм. Идеята за славянска солидарност е нужна на Кремъл не толкова като мобилизиращ фактор, колкото за легитимация на новия следвоенен ред в Европа и поради тази причина тя се превръща в част от дипломатическия му инструментариум. В съветските външнополитически планове заляга сключването на пактове за взаимопомощ със славянските държави не са само за времето на войната, но и за един по-продължителен следвоенен период. Едновременно това време върви и ескалиращата пропаганда на

Всеславянския комитет за чужбина, прикриваща съветските намерения под привлекателна за широките маси обвивка.

Димитров, заедно с най-изявените функционери на българската политемиграция, се заема активно с агитацията в полза на славянската политика на СССР в България. Непосредствено след първия радиомитинг той изпраща инструкции в този смисъл до местното комунистическо ръководство, допълнени с указанието за каузата да се привличат хора без оглед на политическите им убеждения. Най-ефикасният начин за достигане на изпращаните от Москва до България послания в онези трудни условия са емисиите на радиостанция „Христо Ботев“, в които славянската тема е широко застъпена и озвучена. Въпреки пречките, призивите оттам успяват някак да си проправят път до определени слоеве на българското общество, което с течение на времето става все по-резервирано към прогерманския курс на правителството и все по-податливо за идващи отвън алтернативни внушения.

4. Славянският фактор в съветската външна политика

Планове за мирното регулиране в Европа и света след края на войната започват да се изработват в СССР в течение на 1942-1943 г. от три комисии в Комисариата на външните, натоварени да се занимаят съответно с въпросите за мирните договори, примирието и репарациите. От края на 1943 - началото на 1944 г. насетне славянската идея вече не е нужна на Москва толкова за мобилизация на масите, колкото за легитимация на новия следвоенен ред в Европа. Докато в 1939 г. СССР е активна страна в премахването на довоенния международен строй, сега вече Кремъл крои планове за този, който трябва да го замени, изхождайки, разбира се, преди всичко от собствените си, придобили имперски измерения интереси.

Към лятото на 1944 г. голяма част от българите предусещат, че войната ще свърши зле за Германия и съюзниците ѝ. Обратът в настроенията им се дължи до голяма степен и на факта, че усилията по изграждането на един положителен образ на съветска Русия не са отишли напразно. Те вярват, че намеренията ѝ към България не са враждебни и че в името на старите връзки и чувства СССР ще се отнесе към страната им великодушно, затваряйки си очите за прегрешенията ѝ.

Глава втора. Възобновяване на славянското движение в България

1. Учредяване на Славянския комитет и възстановяване на двустранните дружества

БРП(к) безрезервно приема новата славянска политика и се отдава на интензивното ѝ пропагандиране. Само няколко дни след деветосептемврийския преврат в София, като координиращ и направляващ орган на славянското движение в духа и смисъла на съветското му проявление, е учреден Славянският комитет в България. Веднага след появата му довоенните славянски дружества – Българо-съветското дружество, Българо-югославското дружество, Българо-полското дружество, Българо-чехословашката взаимност и читалище „Славянска беседа“ – размразяват прекъснатата от войната си дейност. Съставът им е прочистен от свързани със стария режим хора, които се подменят с лоялни и близки до отечественофронтговската власт нови адепти на славянската идея. Все пак управляващите се въздържат от пълно отричане на довоенното славянофилство, защото на първо време те се нуждаят от услугите на старите некомпрометиранли се общественици.

В ръководството на Славянския комитет влизат някои наскоро завърнали се от СССР комунисти политемигранти, запознати с целите и работата на тамошния Всеславянски комитет. Софийският комитет се поставя изцяло в услуга на московския и на практика действа като негов български клон. Той се явява един вид трансмисия за изпращаните от Съветския съюз указания и постановки, приспособени към българските условия.

В интерес на истината би следвало да се отчете, че наред с насърчаваното отгоре безпрепятствено тяхно разпространение, поради ред обективни обстоятелства в страната определено се чувства глад за съветски информационни материали. Към този момент като цяло в България са налице широки обществени нагласи за безкритична рецепция на внесената версия на идеята за славянско единение. При това следва да се има предвид, че тя не се натрапва и обвързва с комунистическата идеология и затова въздействието ѝ има по-широк обхват. Възобновеното славянско движение в България се вписва органично в плановете на Всеславянския комитет от началото на 1945 г. за създаване на подобни комитети във всички славянски държави, чрез които народите им да се запознават с „постиженията“ на съветската държава.

2. В навечерието на Славянския събор в София

Ръководството на БРП(к) взема дотолкова ревностно и присърце новото славянофилство, че се одързостява да поиска от Москва разрешение за провеждане на общославянски събор, символично насрочен за 3 март 1945 г. Полученото оттам одобрение събитието да се проведе в столицата на победената и изолирана България, сочена довчера като предателката в славянското семейство, е безспорен успех за инициативните български комунисти. Те държат да покажат нагледно,

че страната им е скъсала завинаги с позорното си минало и е обърнала нова чиста страница от своето развитие, в която най-специалното място е запазено за „двойния“ ѝ освободител. Предишният софийски събор от 1910 г. е слабо използван като аргумент при обосноваване на намерението и върху приемствеността между двата не се набляга особено, вероятно поради боязън, че планираната проява по някакъв начин би могъл да се асоциира с неославизма от началото на века и да не се впише в „прогресивния“ характер на новото славянско движение.

3. „200 хиляди души манифестираха бойното единство на славянските народи“

За осъществяване на амбициозното начинание са впрегнати всички налични държавни ресурси, информационното му обезпечаване се поема основно от пропагандно-агитационният апарат на комунистическата партия, но в подготовката с неподправено желание се включват и творческите съюзи и организации. Подобно масово мероприятие с международно участие е първо по рода си за отечественофронтowska България и организаторите дават всичко от себе си за успешното му провеждане. Третомартенският събор се превръща във внушителна и ярка манифестация на индуцирания от властта изблик на славянски чувства. Въпреки някои организационни пропуски и неуредици, дължащи се на все още неотработения сценарий при провеждането на подобни масови мероприятия, събитието преминава гладко в завладяваща атмосфера на общославянската солидарност. Ръководството на БРП(к) дава като цяло положителна оценка на събора и остава удовлетворено от провеждането му. Съдейки по отчета на председателя на Всеславянския комитет генерал Александър Гундоров, гостите от Съветския съюз също остават доволни от отзивчивите си домакини. Освен че успяват да го убедят в неугасналата любов на българите към

Русия, те му внушават и представата за един небивал размах на дългогодишната антифашистка борба, в която народът дал невероятно голям брой свидни жертви. Нещо повече, Гундоров споменава, че в тесен кръг един от най-отговорните български ръководители му бил споделил, че за българските комунисти интересите на СССР стояли пред тези на страната му.

4. Скритият зад еуфорията прагматизъм

Висшестоящите български партийни функционери никога не разкриват публично скритите зад емоционалната фасада прагматични мотиви за свикването на събора и очакваните от него резултати в чисто държавнически смисъл. Цялото патетично-пропагандно говорене замъглява въпроса защо всъщност този събор е бил нужен на България в този критичен за нея момент.

По време и около тази проява българското правителство предприема най-енергични дипломатически постъпки пред Москва страната да получи статут на съвоюваща държава. Едновременно с това в съветската столица текат трудни преговори по сключване на двустранна търговска спогодба. Повече от очевидно е, че благоразположението на Кремъл се предпочита, и то не само поради идейна близост, пред това на западните съюзници. В случая няма нищо изненадващо с оглед наличието на съветски войски в България и враждебното отношение, най-вече на Великобритания към страната.

Разиграването на славянската карта има за адресат не само съветското, но и югославското партийно и държавно ръководство, защото управляващите са наясно, че Титова Югославия, като победител от войната ще се радва на висок международен престиж, а на България ѝ предстои подписване на мирен договор, в чийто текст ще се отрази и

въпросът за завземаните до есента на 1944 г. югославски територии. Даденото от Москва одобрение за свикването на събора в столицата на една победена държава не е по вкуса на югославяните и буди у тях ревност, но те се виждат принудени да преглътнат чувствата си. Започналият по това време процес на българо-югославско федериране се натъква на трудности от двустранен и международен характер, като и в двата случая българската страна се нуждае от протекцията на Сталин. В крайна сметка, по негово настояване, процесът е замразен до подписването на мирния договор на България. Като цяло съборът спомага за това страната да не бъде сочена с пръст и стигматизирана поне от славянските държави и нейното минало, макар да не е забравено, да не се натъква постоянно на управляващите ѝ, които очевидно държат да се освободят от отговорност за действията на предшествениците си.

Освен че славянският фактор се инструментализира за спечелване на съветското и югославското благоразположение, нужно на България за излизането ѝ от международната изолация с най-малки поражения, той се експлоатира и за печелене на дивиденди в по-тесен вътрешен план. Съборът се афишира като заслуга на отечественофронтонската власт, но пропагандните ползи от него отиват изцяло в актива на БРП(к). Те са вкарани незабавно в политическо обръщение, защото са нужни на партията за разширяване на влиянието ѝ сред масите в контекста на предстоящите парламентарни избори. Комунистите не само монополизират връзките със СССР, но обсебват напълно и идеята за славянска солидарност, не допускайки коалиционните си партньори до нея. Впоследствие натрупаният организационен опит от провеждането на събора ще бъде използван от тях и при отбелязването на други дати от националния календар, в които славянската тема присъства – на първо място свързаните с 24 май тържества.

Разглеждайки в съпоставителен и аналитичен план съветските и българските мотиви при политическата употреба на славянската идея, ще установим, че те не си противоречат, а се намират в състояние на учудваща безконфликтност. И двете страни се стремят да извлекат от нея изгода за себе си, но като цяло за България, с оглед на положението в което е изпаднала, ползите са повече от вредите – нещо, което не може да се каже за останалите славянски държави.

При всеки удобен случай Сталин не пропуска възможността да се отрече от стария руски панславизъм. Той декларира уважение към суверенитета на освободените от Червената армия славянски държави и едновременно с това лансира тезата за различен от съветския модел преход към социализъм. Сталин, още преди войната в Европа да е завършила, изразява опасения относно бъдещ германски реваншизъм и обосновава с него необходимостта от следвоенен славянски съюз. Предвижда се основите му да бъдат положени от система на дългосрочни двустранни договори със СССР. Първите от тях – с Чехословакия, Югославия и Полша – стават факт преди края на военните действия. И в дадения случай Сталин не робува на излишна сантименталност, а се ръководи в действията си единствено от прагматични мотиви, при това умело прикрити. Затова и публично изразяваните от него съображения за подобен съюз следва да се разглеждат единствено в светлината на следвоенните интереси на СССР.

Глава трета. *България в следвоенния славянски свят*

1. За пръв път всички славяни заедно

След края на войната, за пръв път в своята история, славянските народи се оказват обединени по своеобразен начин – посредством силата на съветското оръжие всички те попадат в съветската зона за сигурност.

Нещо повече, макар в нея да не влизат Гърция и Турция, тя повтаря обхвата на най-смелите проекти на някои руски панслависти от XIX век. Съветското ръководство не желае да усложнява отношенията си със САЩ и Великобритания и не бърза да налага в тази зона своя социален строй, което обаче не означава отказ от силово упражняване на влияние върху следвоенните правителства в тези страни. На този етап идеята за славянска солидарност се съчетава по един изключително сполучлив начин с модела на „народната демокрация“. Тя носи едновременно външен и вътрешен заряд, който не дава открит повод за влошаване на международния климат в Европа, защото се представя като средство за париране на бъдещия германски реваншизъм.

В този общ контекст Всеславянският комитет в Москва насочва усилията си по масовизиране на славянското движение и поставянето му върху по-широка организационна основа. За целта във всички страни се учредяват еднакви по форма и съдържание славянски комитети, които на място прокарват задаваната от него политика. Мнозина от функционерите на московския комитет вече са се завърнали по страните си и са заели в тях ключови партийни и правителствени постове, позволяващи им да насаждат безпрепятствено съветското виждане за славянско единство. Още тогава възниква идеята за свикване на общославянски конгрес, на който да се очертаят стоящите пред новото движение задачи за следвоенния период.

От лятото на 1945 г. в отечественофронтовската коалиция в България вече са налице разграничителни процеси, които постепенно прерастат в открит разлом и конфронтация. Отначало въпросът за славянската солидарност не е сред конфликтните точки в заформилото се политическо противоборство. Комунистическата пропаганда не отправя срещу водача на опозицията Никола Петков и съмишлениците му

нападки за рушене на славянското единство. В същото време въпросът за славянското сближение е застъпен и включен във всички програмни документи на правителството и на ОФ и продължава да се експлоатира интензивно по най-различни поводи. От друга страна той почти отсъства като тема от страниците на опозиционния печат и не се оспорва от водачите на опозицията. Вероятно това се дължи на видимия изблик на славянски чувства, обхванал населението и на шумно пропагандираната подкрепа на славянските държави за българската кауза в процеса на изготвяне на мирния договор на страната. И наистина, на Парижката мирна конференция България се облагодетелства от материализираната славянска солидарност, която се показва пред обществеността като нещо реално и плодно. Затова и всяка критика срещу нея в онези условия би се натъкнала, ако на неодобрение, то със сигурност на неразбиране.

2. В сянката на Студената война

От началото на 1946 г. взаимоотношенията между СССР и западните държави, на първо място САЩ, се влошават необратимо и това обстоятелство се отразява силно върху външната и вътрешната ситуация в България. Сталин, без да се отказва публично, охладнява към идеята за общ съюз на славянските държави, не възразява срещу българо-югославското сближаване и дори, поне на думи, го насърчава. При това развитие на нещата в международен план той диктува на българските комунисти все по-твърдо градиращо поведение спрямо опозицията – от привличане и разлагане - към задушаване. В тази обстановка БРП(к) вече вкарва в широкия си набор от обвинения срещу нея и такива за саботиране на курса към славянско сближение, понеже тя била възкресила великобългарския шовинизъм и сеела омраза срещу Югославия и СССР. Кулминацията на отправяните нападки от този род идва през есента на годината, когато в страната се провеждат

референдум за формата на държавно управление и избори за Велико народно събрание.

Междувременно Всеславянският комитет в Москва се опитва да пренастрои дейността си на мирновременни релси, така че да я синхронизира по най-добър начин с насоките на съветската външна политика. Но през този преходен период политическите цели пред новото славянско движение, поради все още ненастъпилата развръзка в отношенията между СССР и САЩ, не са категорично дефинирани и поставени. В края на 1946 г. вече може да се каже, че спуснатата задача се състои в това да се защитава мирът срещу опитите на световната реакция да подпали нов световен пожар. Разбира се, борбата в тази насока изисква сплотяването на всички славянски държави около СССР – защитника на мира и демокрацията.

3. Първият следвоенен славянски конгрес и българското участие в него

От 8 до 11 декември 1946 г. в Белград се провежда Първият следвоенен славянски конгрес. Въпреки че ръководството на Всеславянския комитет подготвя почвата за откровената идеологизация на славянското движение, преобладаващият тон на изказванията не е конфронтационен. Преобладават акцентите за мир и борба срещу подпалвачите на нова война, които обаче не са конкретно посочени. Подмината е като цяло и борбата срещу „вътрешната реакция“ във всяка една от страните, а се набляга повече на успехите във възстановяването им. Конгресът бележи завършека на военния етап от развитието на движението и набелязва перспективите за следвоенния, но по-скоро в организационен отколкото в идеен план. Плод на негово решение е учредяването на Общославянски комитет, който трябва да замести московския Всеславянския комитет и е призван да централизира и

координира дейността на отделните славянски комитети. Ръководната роля на Москва не се изважда на показ, и за да не се породят съмнения в равнопоставеността в движението, за седалище на новия комитет е определен Белград, а за негов председател югославянинът Божидар Масларич.

Новите български славянофили подхождат изключително отговорно към участието си в Първия следвоенен славянски конгрес и полагат изключителни усилия за доброто си представяне. Преди, по време и след провеждането му те организират поредица от мероприятия по този повод. Главната тежест по подготовката и провеждането им се поема от наскоро завърналата се от Москва Стела Благоева, която е и подпредседател на изживелия времето си и нарочен за закриване Всеславянски комитет. Като основен докладчик от българска страна на конгреса и на състоялите се преди и след него събрания в София, се изявява Вълко Червенков. Изпратената в Белград делегация, заедно с техническия персонал, е втората най-многобройна след тази на домакините. Дори само този факт говори за важността, която българските активисти на славянското движение отдават на този най-значим общославянски форум. Конгресът в Белград съвпада по време с ожесточените дебати в българския парламент между управляващи и опозиция по правителствената програма и с окончателното приемане текста на мирния договор на България.

Всички тези събития се представят от дирижираната държавна пропаганда в единна поредица от бляскави успехи на отечественофронтонската власт. Подписването на договора в началото на следващата година открива пред страната теоретична възможност за провеждане на по-независима външна политика. Това обаче не се случва, напротив, тя се ориентира към все по-тясно и обвързващо

сближаване със СССР и Югославия, което се обосновава и със славянската близост. Във вътрешен план обаче режимът се чувства с развързани ръце за окончателна разправа с опозицията, която вече не може да разчита и на без това оскъдната подкрепа на САЩ и Великобритания.

4. Необявеният край на новото славянско движение

Новоучреденият Общославянски комитет започва работа в условията на все по-влошаващ се международен климат. Заседанията и пленумите на президиума му очертават контурите на едно все по-централизирано и плътно синхронизирано движение. На тези събирания се формулират задачите, спускани на националните славянски комитети, които на свой ред трябва да се отчитат в Белград за изпълнението им. Тези, които не са справили добре, се порицават и подлагат на критика, тонът на която се задава от съветските представители. Те са тези, които определят пропагандната насоченост на движението и бдят за идейната му чистота. Макар че Всеславянският комитет в СССР престава да съществува и на негово място е учреден съветски Славянски комитет с равни на останалите национални комитети права, лостовете за въздействие и контрол остават в съветски ръце. Движението, според виждането на Москва, трябва да се отърси от старите буржоазни остатъци, да се постави върху здравите идейни основи на марксистко-ленинско-сталинското учение, за да може да влезе изцяло в руслото на съветската следвоенна пропаганда.

В този политически контекст културно-историческите измерения на общото минало и връзки се пренебрегват и минават на заден план, защото имплицитно се приема, че летоброенето на движението започва от момента, в който е решил да го възроди Сталин. Функционерите от останалите страни приемат безропотно задавания от Москва курс и

полагат всички възможни усилия да се придържат към него. В това отношение българските славянски дейци нямат равни. Те са толкова съвестни и прилежни в изпълнението на общите задачи, че често са давани за пример на другите. Особено впечатляващи, дори предизвикващи завист, се оказват постиженията на България в масовизирането на Съюза на българо-съветските дружества, представляващи фактически гръбнака на славянското движение в страната. Другите дружества, колективни членове на Славянския комитет, запазват донякъде интелегентския си облик и не могат да се похвалят с особено голям брой членове.

Въпреки постепенно втвърдяващата се антизападна реторика, въпросът за строителството на социализма не влиза в дневния ред на ръководеното от Общославянския комитет движение, а само този за защитата на мира и демокрацията. Това не е и нужно, защото на този етап постановката за националните пътища към социализъм е все още жива. Нещата обаче започват да се променят бързо след окончателното разделяне на Европа и света на два враждебни лагера. След съвещанието на деветте комунистически партии в Полша през септември 1947 г. и създаването на Коминформбюро се оказва, че политическата експлоатация на славянската идея в новите условия вече не може да бъде толкова ефективна. Силовото налагане на изпитания съветски модел и отмяната на „народната демокрация“ понижават ролята на славянския фактор, защото мобилизационно-пропагандният му потенциал се оказва недостатъчен, а и до голяма степен изчерпан. В края на краищата универсалният, в най-чистата си и откровена форма, класово-партиен подход се приема от Сталин за най-сигурен начин да държи в подчинение страните от Централна и Източна Европа, в които армията му е стъпила. Скарването му с Тито означава изваждане на

Югославия с нейните пет славянски републики от семейството на „народно-демократичните“ и славянските държави. По този начин новото славянско движение получава толкова съкрушителен удар, че става напълно безполезно и лишено от основание за по-нататъшно съществуване. Закономерно в средата на 1948 г. то е застигнато от бърз и неизбежен крах, а ведно с него се изпарява и химеричната идея за славянско единство. При това кончината ѝ съвпада по удивителен и символичен начин със стогодишнината на Пражкия конгрес от 1848 г. Въпреки несръчните, повечето пъти гротескни опити тя да бъде съживявана отново и отново през годините, особено след разпадането на СССР, изгледите в това отношение остават нищожни.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

1. Възкръсването и завръщането на една идея или панславизъм по време на война. – *Историческо бъдеще*, 2015, №1-2, с.152-175.
2. Славянският събор в София в 1945 г. – между емоциите и прагматизма. – *Балкани*, 2016, №5, с. 63-73.
3. Възстановяване на славянското движение в България в края на 1944 г. – *Исторически преглед*, 2016, №5-6, с. 73-86.
4. Краят на старото и раждането на новото българско славянофилство в началото на Втората световна война. Дриновски сборник. Т. X. София – Харков, 2017, с. 243-254.
5. Първият следвоенен славянски конгрес и българското участие в него. – *Историческо бъдеще*, 2017, №1-2, с. 40-60.
6. Славянският фактор във външната политика на отечественофронтовска България. – В: Сб. с доклади от научна конференция „България и Балканите през XX век: външна политика и публична дипломация“, 26 октомври, 2018, София (под печат, 18 м.с.).